

ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕДОРА ЛИЗОГУБА ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ТРАВЕНЬ – ЛИСТОПАД 1918 р.)

У статті висвітлюється діяльність голови Ради Міністрів Української Держави Федора Лизогуба з організації функціонування урядового апарату, удосконалення інституту державної служби, налагодження законотворчої роботи, кадрового забезпечення вищих управлінських ланок.

Федорові Андрійовичу Лизогубу належить провідне місце серед державно-управлінської еліти гетьманату 1918 р. Із семи з половиною місяців існування Української Держави він півроку очолював Раду Міністрів, формально й фактично будучи другою особою у владній ієрархії. Значною мірою це обумовлювалося особливим статусом та функціями уряду. «Законами про тимчасовий державний устрій України» він конституювався як головний інститут управління. Однак в умовах відсутності вищого представницького органу на нього покладался «напрямок і об'єднання праці окремих секцій по предметах як законодавства, так і вищого державного управління»¹. Тобто, Рада Міністрів виконувала одночасно функції вищого органу законодавчої й виконавчої влади.

Голову уряду і за його поданням міністрів затверджував гетьман П.Скоропадський. Він же мав право відправити кабінет у відставку. Уряд загалом та кожен міністр були відповідальними перед главою держави «за загальний хід державного управління», «за свою діяльність і розпорядження». За посадові злочини голова й члени уряду підлягали громадській та карній відповідальності у порядку, встановленому законом².

У складних і динамічних умовах підготовки державного перевороту 29 квітня 1918 р., отримавши згоду німецького командування лише напередодні цієї акції, П.Скоропадський устиг намітити лише кілька кандидатур до складу майбутнього уряду. Переважно це були активні діячі очолюваної ним організації консервативно-ліберального спрямування – Української народної громади (УНГ), котра й стала інструментом повалення Центральної Ради.

Кандидатуру отамана (голови) Ради Міністрів П.Скоропадський, імовірно, погодив із керівництвом штабу німецького командування у Києві (оберкомандо). Ним став Микола Устимович – виходець з українського старшинського роду, поміщик і конезаводчик, один із фундаторів УНГ. Він разом із гетьманом підписав «Законои про тимчасовий державний устрій України» – невеликий звід нормативних актів, який упродовж усього функціонування гетьманату служив його фактичною конституцією. 29 квітня М.Устимович зробив спробу формування уряду, запропонувавши портфелі

* Пиріг Руслан Якович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ.

¹ Державний вістник. – 1918. – 16 травня.

² Там само.

в новому кабінеті провідним діячам Української партії соціалістів-федералістів – найпоміркованішої серед вітчизняних соціалістичних партій. Однак провід УПСФ, налаштований різко проти нової влади, заборонив своїм членам входити до Ради Міністрів.

Наступного дня зранку М.Устимовича з питань формування уряду викликав начальник штабу оберкомандо В.Ґренер. У присутності німецьких та австрійських дипломатів обговорювалися кандидатури майбутніх міністрів. При цьому М.Устимович поступливо погоджувався з пропозиціями союзників. Очевидно, він не справив на них достатнього враження, оскільки австрійський посланник Р.Принциг у доповіді зовнішньополітичному відомству охарактеризував останнього як постать «не особливо презентабельну»³. Того ж дня група громадсько-політичних діячів із Полтавщини, до якої входив колишній член Державної думи граф О.Капніст, відвідала П.Скоропадського і переконала його, що М.Устимович не підходить для ролі голови уряду⁴. Не виключено, що саме вони запропонували на цю посаду кандидатуру Ф.Лизогуба.

Під приводом хвороби М.Устимович відійшов від справ, а формування кабінету гетьман доручив М.Василенку – відомому українському громадському діячеві, членові ЦК партії кадетів, колишньому заступникові міністра освіти Тимчасового уряду. На той час він уже дав згоду прийняти портфель міністра освіти. Незважаючи на обструкцію з боку українських соціалістичних партій, до кінця дня 2 травня кістяк кабінету було сформовано. Його перше засідання проходило під головуванням П.Скоропадського. Тимчасово обов'язки голови Ради Міністрів кілька днів виконував М.Василенко⁵.

Того ж дня гетьман офіційними листами повідомив головнокомандувача кайзерівських військ Г.Ейхгорна, послів Німеччини й Австро-Угорщини про те, що сформований ним уряд приступає до виконання своїх обов'язків. До листів додавався список членів кабінету⁶. У спогадах П.Скоропадський щиро зізнавався, що на посаді прем'єр-міністра хотів бачити близьку йому людину, відомого чернігівського діяча П.Дорошенка. Однак з огляду на вік та стан здоров'я той відмовився від пропозиції.

Обставини запрошення до праці в уряді Ф.Лизогуба гетьман описав так: «Нарешті, я згадав про Федора Андрійовича Лизогуба, відомого земського діяча, згодом начальника канцелярії намісника на Кавказі великого князя Миколи Миколайовича, здається, товариша (заступника – Р.П.) міністра при Тимчасовому уряді (насправді Ф.Лизогуб завідував відділом іноземних підданих у міністерстві внутрішніх справ – Р.П.). Особисто я його не знав, але його репутація говорила за себе. Після деякої телеграфної заминки він приїхав і зайняв пропоноване йому місце»⁷.

³ Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. – Москва, 1942. – С.77.

⁴ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.161.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.29–31.

⁶ Державний вістник. – 1918. – 16 травня.

⁷ Скоропадський П. Спогади... – С.161–162.

В українській історичній літературі діяльність Ф.Лизогуба висвітлюється в контексті оцінки місця та сутності гетьманату в революційних процесах 1917–1921 рр. Здебільшого політичні оцінки П.Скоропадського екстраполюються й на голову уряду як у негативному, так і позитивному плані. На нашу думку, прем'єрство Ф.Лизогуба було найкраще висвітлено у відомій праці Д.Дорошенка «Історія України 1917–1923 рр.». Поєднання в його особі члена уряду і дослідника подій, активним учасником котрих він був, дозволили подати один із найоб'єктивніших в історіографії міжвоєнної доби нарисів щодо праці голови уряду, хоча він є неповним та доволі схематичним.

У новітніх дослідженнях з історії Української Держави Ф.Лизогуб присутній, хоч незмінно перебуває «в тіні» постаті П.Скоропадського. А розлогі характеристики у спогадах гетьмана щодо прем'єра залишаються потужним каналом впливу на оцінки діяльності керівника уряду. І все ж йому ще не приділено достатньої уваги. Немає жодної спеціальної монографії, дисертації, біографічного нарису чи навіть ґрунтовної статті, присвячених прем'єрові. Очевидно, це пояснюється причинами джерелознавчого характеру: по-перше, протоколи засідань Ради Міністрів досі не опубліковано; по-друге, він не залишив спогадів про свою діяльність; по-третє, складністю виявлення даних про емігрантський період його життя.

Ф.Лизогуб народився в жовтні 1851 р. у місті Седневі, поблизу Чернігова, був нащадком досить відомого козацько-старшинського роду, людиною з великим досвідом адміністративної роботи – близько 15 років очолював Полтавське губернське земство й чимало зробив для розвитку самоврядування. Рід Лизогубів – приклад складної долі української шляхти, інкорпорованої в російську імперську систему. Його предки знали царську ласку та гоніння. Батько приятелював з Т.Шевченком, рідний брат Дмитро – один із засновників «Народної волі» – був страчений за підготовку замаху на царя Олександра II. Сам же Федір Андрійович у 1915–1917 рр. служив радником намісника на Кавказі з питань впровадження у краї земської реформи, за часів Тимчасового уряду працював начальником відділу в міністерстві внутрішніх справ. Після жовтневого перевороту у Петрограді він повернувся в Україну, належав до партії октябристів, яка на виборах до Установчих зборів передала свій електорат кадетам.

Підписаний П.Скоропадським наказ про призначення Ф.Лизогуба датовано 3 травня, проте перше засідання Ради Міністрів Української Держави під його головуванням відбулося лише 7 травня⁸. На той час до її складу входили вісім міністрів. Так, освітнє відомство очолював випускник Дерптського університету, відомий історик права і публіцист, член ЦК партії кадетів Микола Прокопович Василенко. За часів Тимчасового уряду був попечителем Київського шкільного округу, заступником міністра народної освіти. Міністром юстиції став Михайло Павлович Чубинський – син видатного українського етнографа й фольклориста, автора слів гімну «Ще не вмерла Україна» П.Чубинського. Був фахівцем у галузі кримінального

⁸ ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.30; Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.31–32.

права, професором Харківського університету, також член партії кадетів. Міністерство шляхів сполучень очолив досвідчений інженер-залізничник, активний діяч Української народної громади Борис Аполлонович Бутенко. Міністром фінансів став Антон Карлович Ржепецький – фахівець у галузі кредитно-фінансових відносин, кадет. Справами торгівлі й промисловості опікувався голова Одеського біржового комітету, член кадетської партії Сергій Миколайович Гутник. Міністром продовольства став також кадет Юрій Юрійович Соколовський – завідуючий агрономічним відділом Полтавського губернського земства. Натомість відомство здоров'я та опіки очолив діяльний член УНГ, лікар-фармаколог Всеволод Юрійович Любинський. Міністерством праці порядкував професор Київського політехнічного інституту кадет Юлій Михайлович Вагнер. Державним секретарем був призначений один з організаторів Української народної громади Михайло Лукич Гіжицький – діяч правих політичних поглядів. У зв'язку з бойкотом зі сторони соціалістичних партій процес формування уряду дещо затягнувся. Залишалися вакантними ключові посади міністрів закордонних, військових, земельних та внутрішніх справ. Тимчасове виконання обов'язків глави МЗС доручили М.Василенкові, а керівництво МВС узяв на себе Ф.Лизогуб.

Слід відзначити, що прем'єр не мав визначального впливу на формування першого кабінету. Це була прерогатива глави держави. Утім, навіть запропоновані ним кандидатури погоджувалися ще й з оберкомандою та очолюваним бароном А.Муммом посольством Німеччини. Природно, що керівника військового відомства добирав сам гетьман. Чимало відомих генералів (В.Кирей, А.Кільчевський, А.Драгомиров, П.Врангель) відмовилися йти на українську службу. Військовим міністром став Олександр Францович Рогоза – виходець з українського козацько-старшинського роду, Генерального штабу генерал-лейтенант, колишній командуючий армією. Міністром земельних справ було призначено Василя Васильовича Колокольцева – ученого, агронома, харківського поміщика, відомого земського діяча, кадета. За свідченням П.Скоропадського, це був особистий вибір голови уряду⁹. Портфель міністра сповідань (культів) отримав Василь Васильович Зеньковський – відомий громадсько-церковний діяч, професор Університету св. Володимира¹⁰. Вступивши до уряду як безпартійний, він незабаром стане переконаним кадетом. Посаду державного контролера обійняв Григорій Омелянович Афанасьєв – доцент, історик, керуючий Державним банком у Києві, кадет.

Під час призначення на посаду міністра закордонних справ Дмитра Івановича Дорошенка – нащадка гетьманського роду, відомого українського діяча, колишнього комісара Галичини й Буковини – глава держави наразився на суттєві заперечення німецької сторони, що запідозрила кандидата в австрофільських настроях. Тільки після особистих письмових запевнень

⁹ Скоропадський П. Спогади... – С.162.

¹⁰ Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. – Москва, 1995. – С.11.

у лояльності до Німеччини 20 травня його було призначено керуючим МЗС¹¹. У цьому не зовсім визначеному статусі Д.Дорошенко перебував до 2 вересня, хоча фактично вважався повноправним міністром. Це був єдиний в уряді соціаліст-федераліст (утім, увійшовши до складу Ради Міністрів він призупинив членство в УПСФ). Слід відзначити, що саме представників цієї політичної сили прагнув бачити в кабінеті П.Скоропадський. Через поміркованість її політичної програми він кваліфікував українських соціалістів-федералістів як «кадетів 3-го сорту»¹². Посада державного секретаря виявилася М.Гіжицькому не до снаги. Його замінив Ігор Олександрович Кістяковський – представник родини київських інтелігентів, відомий учений, популярний адвокат. До революції він був близький до одного з лідерів кадетів – С.Муромцева, і одночасно співпрацював з українськими громадсько-політичними діячами.

Отже, станом на 20 травня персональний склад Ради Міністрів було сформовано. В основному до неї входили фахівці з певних галузей державного будівництва, переважно етнічні українці, члени партії кадетів. Такий уряд улаштував П.Скоропадського, оскільки відповідав його уявленням про державно-політичну модель гетьманату та першочергові завдання ліберальних соціально-економічних реформ і, насамперед, аграрної. Адже програмні положення партії кадетів допускали наділення землею селян, що її потребували, у тому числі й за рахунок відчуження приватних угідь шляхом викупу.

Процес формування Ради Міністрів супроводжувався активними спробами соціалістичних партій, об'єднаних в Український національно-державний союз, шляхом тиску на оберкомандо домогтися введення до уряду своїх представників за умови, що вони займуть ключові посади, а в державі буде встановлено президентсько-парламентську форму правління. Природно, що генерал В.Гренер під різними приводами відхилив ці спроби – адже задля чого було усувати від влади Центральну Раду, якщо в уряді знову домінуватимуть українські есери та соціал-демократи?!

Ф.Лизогуб очолив Раду Міністрів у час, коли пристрасті, викликані державним переворотом, ще не вщухли. Гетьманство підтримали власницькі консервативно-ліберальні кола. Вітчизняні політичні партії стали на шлях обструкції нової влади, звинувачуючи її в неукраїнському, буржуазно-поміщицькому характері. Ці закиди знаходили підтримку у суспільстві, оскільки в уряді переважали російські кадети, а П.Скоропадський, М.Устимович і Ф.Лизогуб були великими землевласниками. Виникла нагальна потреба роз'яснювальної роботи з боку нової влади. 9 травня кабінет міністрів ухвалив постанову про необхідність видання урядового повідомлення, котре б стало «розвитком засад, встановлених грамотою гетьмана». Підготувати такий документ Ф.Лизогуб доручив міністрові торгівлі й промисловості С.Гутнику¹³.

¹¹ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936. – С.121.

¹² Скоропадський П. Спогади... – С.205.

¹³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.10 зв.

Оприлюднена декларація уряду ставила за мету донести до широкої громадськості основоположні принципи державної політики та спростувати звинувачення на його адресу. Наголошувалося, що встановлення гетьманату – це не повернення до самодержавства, а втілення в історичній національній формі ідеї незалежної й вільної України. Містилися запевнення, що уряд твердо проводитиме у життя ідею дальшого розвитку вітчизняної культури, забезпечить функціонування української мови в школах, державних і громадських організаціях. Ішлося про вибори народного представництва, яке й вирішить питання про форму державності. Досить популярно пояснювалися положення аграрної реформи: уряд викупить землю у приватних власників та «за не обтяжуючі ціни передасть потребуючим хліборобам». Засвідчувалися наміри дбати про інтереси робітників, земського самоврядування тощо. Заяву підписали голова Ради Міністрів і затверджені на той час члени кабінету¹⁴.

Положення декларації Ф.Лизогуб розвинув в інтерв'ю німецькій газеті «*Berliner Tageblatt*». Він пояснив легкість захоплення влади П.Скоропадським відсутністю справжніх прихильників попереднього уряду. Прем'єр підкреслив суто діловий характер кабінету: «Наше гасло – робота, а не політика». Щодо форми державності (гетьманат, монархія чи республіка) – з цим має визначитися сам народ через національне зібрання¹⁵.

Очевидно, якийсь вплив на населення ці заяви таки справили. Позиція селянства була вичікувальною. Однак Український національно-державний союз посилив критику уряду. Зокрема, 21 травня він оприлюднив меморандум, де однозначно стверджувалося: «Кабінет міністрів не є українським ні за своїм складом, ні за своєю політичною орієнтацією». Наголошувалося, що в уряді немає членів вітчизняних партій, до нього ввійшли російські кадети, октябристи й взагалі представники тих неукраїнських груп, котрі завжди вороже ставилися до національної державності. Документ містив і персональні звинувачення на адресу окремих міністрів. Так, М.Чубинському закидалося введення у судочинстві двомовності, призначення на посади негромадян України. М.Василенко був охарактеризований як «українець за походженням, але російський кадет», а ця партія – ворог української державності. Були й голослівні персональні звинувачення: А.Ржепецький – «свідомий ворог української ідеї», а С.Гутник – «добре відомий ворог української державності»¹⁶. Незважаючи на те, що меморандум був направлений гетьману, німецькому командуванню та райхстагу, суттєвого впливу на діяльність Ради Міністрів він не справив.

Ф.Лизогуб у той час вживав заходів щодо вдосконалення структури органів виконавчої влади, зміцнення інституту державної служби, налагодження роботи урядового апарату, упорядкування оплати праці співробітників тощо. Схема органів управління гетьманату за своїми складовими залишалася близькою до започаткованої ще УНР функціональної структури. Було

¹⁴ Державний вістник. – 1918. – 16 травня.

¹⁵ Дорошенко Д. Історія України. – Т.ІІ. – К., 2002. – С.69.

¹⁶ Там само. – С.73–75.

лише ліквідовано національні (російське, польське, єврейське) і поштово-телеграфне міністерства, а також засновано нові – сповідань, здоров'я й опіки. Внутрішня схема їх зазнала певних змін. Так, з'явилися департаменти загальних справ, які охоплювали основні функціональні напрямки галузево-управлінської діяльності. У складі МВС, зокрема, було сформовано департамент преси. Ще однією новацією стало запровадження в урядових установах інституту радників. Ці групи фахівців офіційно визначалися як «ради міністерств». Головним їх завданням була розробка пропозицій з кардинальних питань діяльності у певній галузі. Наприклад, радником Міністерства фінансів був відомий учений М.Туган-Барановський, чиї напруження забезпечили стабільність української грошової системи.

Усвідомлюючи доцільність впровадження державної служби, Рада Міністрів визнала за необхідне створення насамперед відповідної законодавчої бази. Суттєвих напрацювань у цій сфері уряд УНР зробити не встиг; тому при підготовці нових нормативних документів правники Державної канцелярії та Міністерства судочинства змушені були звертатися до імперського Статуту цивільної служби та відповідних актів Тимчасового уряду. 30 травня міністр юстиції М.Чубинський вніс на розгляд кабінету проекти текстів урочистої обітничі службовців цивільних відомств, суддів та присяги військових. Схваливши їх, уряд постановив, «щоб урочиста обіцянка брала-ся від усіх осіб, які знаходяться у відомстві»¹⁷.

Та обставина, що закон про присягу державних службовців було прийнято одним із перших, мала досить вагому політичну аргументацію. В апараті колишніх міністерств УНР переважали представники донедавна правлячих соціалістичних партій. Невизнання їх керівними органами гетьманської влади могло спровокувати обструктивні дії з боку рядових партійців в управлінських інстанціях. Тому прийняття урочистої присяги було своєрідним тестом на лояльність до нової влади. Тих, хто відмовлявся її скласти, звільняли або ж не зараховували на службу.

Текст урочистої обітничі цивільних державних службовців був досить лаконічним: «Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут»¹⁸. Як бачимо, наголос зроблено на вірності державі. Однак це фундаментальне положення поглиблене наступною вимогою визнання державної влади. Тобто, нового політичного ладу, що за своєю консервативно-ліберальною сутністю відрізнявся від демократично-соціалістичних постулатів Центральної Ради.

Незважаючи на винятковість влади гетьмана в межах України, держава визнавалася найвищим ціннісним імперативом. Саме їй присягали на вірність цивільні службовці та суддівський корпус. Примітно, що й обітничі військових мала відповідну ієрархію пріоритетів – «щиро служити Українській Державі та ясновельможному панові гетьманові»,

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.92.

¹⁸ Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. – К., 2008. – С.104.

беззастережно слухатися начальників, зберігати вірність прапорові, не розголошувати службову таємницю¹⁹.

Протягом червня урочисту присягу в основному склали службовці органів державної влади, працівники судових установ і військові. Найсуттєвіший опір цій акції вчинили працівники апарату Міністерства земельних справ, де був досить високим відсоток українських есерів. Вони звинуватили міністра В.Колокольцева у русифікаторській політиці²⁰. Ситуація у відомстві розглядалася на засіданнях уряду, який підтримав рішучі дії його керівника. Значну частину співробітників було звільнено й лише згодом деякі з них повернулися на свої попередні посади, але вже з дозволу міністра.

В організації ефективної роботи апарату відомств важливу роль відігравала законодавчо оформлена посадово-кваліфікаційна схема, що забезпечувала правове регулювання відносин держави з працівником, внутрішньовідомчі владні прерогативи та пріоритети, визначала такі соціальні аспекти, як оплата праці, пенсії, пільги тощо. За цих умов неабиякої ваги набувало законодавство про примірні (типові) штатні розписи установ і відомств. Цей складний законопроект із кінця травня й до середини червня опрацьовувала Мала Рада Міністрів (детальніше про неї див. нижче – *Р.П.*). Було кілька спроб провести його через кабінет. Нарешті, закон «Про нормальний розпис утримання службовців у центральних урядових установах цивільного відомства» 26 червня було затверджено гетьманом²¹. У преамбулі документа вказувалося на його правового попередника – Статут цивільної служби Російської імперії. Типовий розпис мав набути чинності з 1 червня. Відповідні класи посад, кваліфікаційні розряди, а також оклади працюючим службовцям запроваджувалися наказами керівників відомств. Закон чітко визначав структуру, клас посад, оклади в річному вимірі (включаючи й тринадцяту зарплату).

Слід наголосити, що перший законодавчий акт із цього питання було ухвалено Радою Міністрів ще 7 травня, у перший день головування Ф.Лизогуба, та стосувався він лише вищих посадових осіб держави: гетьмана, прем'єр-міністра, міністрів і їх заступників. Особисте утримання гетьмана визначили у 8 тис. крб на місяць, а також 10 тис. крб на – представницькі витрати. Згодом уряд збільшив суму посадового окладу глави держави до 23 тис. крб. Що ж до членів кабінету, то відправною точкою для визначення розмірів посадових окладів міністрів і їх товаришів (заступників) у червневому законопроекті було обрано найнижчу межу річної зарплати міністрів Тимчасового уряду. Таким чином, члени Ради Міністрів Української Держави з травня отримували 18 тис., а заступники – 15 тис. крб. Оклад голови уряду визначили у 24 тис. крб на рік²².

¹⁹ Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. – С.104.

²⁰ Нова Рада – 1918. – 29 травня.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.47–50 зв; Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

²² ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5–8.

За законом від 26 червня посадові оклади було переглянуто в бік збільшення: прем'єр – 30 тис., міністр – 24 тис., його заступник – 18 тис., директор департаменту – 15 тис., віце-директор та радник міністра – 12 тис., начальник відділу – 10 тис. крб. Далі йшли урядовці різних розрядів із діапазоном окладів від 9 до 3 тис. крб. Найнижчий щабель міністерської ієрархічної драбини становила посада практиканта з окладом у 1800 крб.²³ Слід відзначити, що впродовж майже всього часу функціонування гетьманського режиму посадові оклади працівників урядових установ не підвищувалися.

Усі службовці міністерств поділялися на 10 посадових класів: I – лише голова уряду, II – міністри, III – їх заступники, IV – директори департаментів. I так до X класу, який присвоювався практикантам. Цим законом встановлювалося й пенсійне забезпечення державних службовців. Пенсію першого рангу могли отримати прем'єр, міністри та їх заступники²⁴. Однак це питання на законодавчому рівні до кінця врегульоване не було, оскільки відрахування у «пенсійний та інвалідний капітали (фонди – *Р.П.*)» не велось. З огляду на складність проблеми вирішили застосувати попереднє імперське законодавство, зокрема Пенсійний статут. Через таку невизначеність Рада Міністрів була змушена періодично розглядати призначення пенсій окремим службовцям²⁵.

Закон від 26 червня також встановлював умови матеріально-побутового забезпечення вищих урядовців. Голова Ради Міністрів мав право на казенне помешкання, його опалення, освітлення, а також щорічно 24 тис. крб представницьких. Міністрам і їх заступникам надавалися квартири або грошова компенсація у розмірі чверті посадового окладу. Передбачалися також підйомні в разі переїзду останніх до місця служби (і вагони для їхнього майна)²⁶. Процес затвердження штатних розписів урядових відомств розтягнувся до кінця осені 1918 р. але так і не завершився. На розгляд Малої Ради Міністрів подавалися розписи окремих департаментів та міністерств у цілому. Намагання уряду добитися у цій справі уніфікації не давали бажаних наслідків, оскільки вони розглядалися як тимчасові.

Від самого початку Ф.Лизогубу довелося вирішувати невідкладні проблеми організації функціонування державного апарату. Уже на першому під його головуванням засіданні було заслухано звіти міністрів про стан діловодства й звітності в установах колишнього уряду. Наголошувалося на значних порушеннях, особливо у фінансовій сфері. Було також розглянуто подану гетьманом записку (очевидно, підготовлену О.Палтовим) про порядок складання законопроектів та ведення справ у Раді Міністрів. Після обговорення державному секретареві було доручено на базі цього документа виробити тимчасові правила, тобто регламент діяльності уряду. Окремо було ухвалене рішення про невідкладність налагодження роботи Державної

²³ Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

²⁴ Там само.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.103 зв.

²⁶ Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

канцелярії²⁷. Ця структура мала забезпечувати функціонування Ради Міністрів. До її складу входили державний секретар та його заступники, юридична рада, департамент законодавчих справ із термінологічною комісією, архівом та бібліотекою, відділ кодифікації законів, секретаріат уряду й друкарня. Державний секретар на засіданнях Ради Міністрів мав право дорадчого голосу. На юридичну раду покладалося опрацювання особливо складних законопроектів. Із погляду організації державної служби відповідна канцелярія виступала вищим органом виконавчої влади у цій сфері, формувала законодавчу базу, вела реєстр службово-посадових призначень, формулярних списків особового складу тощо²⁸. Очолювали Державну канцелярію відомі правники, вправні адміністратори, сенатори І.Кістяковський (травень – липень) і С.Завадський (липень – жовтень).

За наполяганням П.Скоропадського засідання уряду проводилися в резиденції гетьмана. У перші місяці глава держави, за свідченням сучасників, був на них присутній досить часто, хоча у протоколах зафіксовано лише один випадок зібрання під його головуванням – на першому засіданні 2 травня. У зв'язку з необхідністю присутності міністрів на місці впродовж робочого дня було ухвалено регламент, за яким із 3 червня засідання Ради Міністрів мали проводитися щодня, окрім неділі, з 21-ї години до 1-ї ночі наступного дня. Журнали засідань свідчать, що досить часто дебати затягувалися до ранку. Згодом виступи міністрів було обмежено десятима хвилинами. Однак це не стосувалося доповідачів. У такому напруженому та виснажливому режимі уряд Ф.Лизогуба працював ціле літо. І лише наприкінці вересня частотність засідань скоротили до чотирьох на тиждень²⁹. За відсутності прем'єра їх вели М.Чубинський або М.Василенко. На початку липня останній отримав статус офіційного заступника голови Ради Міністрів.

Важливу роль в організації роботи уряду відіграв закон від 2 червня про порядок підготовки, проходження й оприлюднення документів в Українській Державі. За цим нормативним актом розробка відповідних проектів покладалася на міністерства. Право законодавчої ініціативи мала також і Державна канцелярія. Ці проекти вносилися до Ради Міністрів, як правило, через неї. Проте у виняткових випадках міністр міг подати документ безпосередньо на засіданнях уряду. Проекти надходили до Державної канцелярії у двадцяти примірниках. Кожен міністр повинен був отримати його не пізніше, ніж за добу. Закони ухвалювалися простою більшістю голосів. Правники Державної канцелярії працювали над їх кінцевою редакцією. За підписами голови кабінету, профільного міністра та державного секретаря законопроект подавався на затвердження гетьмана. Цей день вважався і датою виходу закону, який потім публікувався у «Державному вістнику»³⁰. Було відпрацьовано й процедуру подачі супровідних документів

²⁷ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5–8.

²⁸ Державний вістник. – 1918. – 22 червня.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.37; Спр.7. – Арк.14.

³⁰ Державний вістник. – 1918. – 9 червня.

до законопроектів – пояснювальних записок, статистичних матеріалів тощо. Їх підписували заступники міністрів, директори департаментів, а копії завірялися діловодами³¹.

Уряд Ф.Лизогуба змушений був приймати до розгляду велику кількість питань – як значних та нагальних, так і дрібних. Із метою розвантаження засідань було створено Малу Раду Міністрів. За статутом цього органу, терміново затвердженим уже 18 травня, до його складу кожне міністерство делегувало свого представника у ранзі заступника міністра чи директора профільного департаменту. Порядок денний засідань Малої Ради Міністрів формувався за дорученням уряду, а також із питань, ініційованих головою даної установи чи відповідними заступниками міністрів. На цей орган покладалася прелімінарний розгляд тих законодавчих та адміністративних питань, що за своєю нескладністю не вимагали взаємної письмової згоди міністрів і відомств. Зокрема, попереднє обговорення проектів штатів та кошторисів, подань установ про надпланові асигнування тощо. При розгляді висновків Малої Ради Міністрів в уряді мав бути присутнім її голова. Технічне обслуговування цього органу покладалося на Державну канцелярію. Головою його було затверджено заступника державного секретаря правника С.Завадського, а пізніше – заступника міністра продовольчих справ досвідченого урядовця М.Гаврилова³².

На початку липня виповнилося два місяці діяльності Ради Міністрів, очолюваної Ф.Лизогубом. Із цього приводу гетьман звернувся до прем'єра з особистим листом, в якому загалом позитивно оцінив роботу уряду. Подякувавши його членам «за працю на користь і процвітання українського народу», глава держави вказав на повільне вирішення деяких питань «першостепенної державної важливості». Вони стосувалися діяльності трьох міністерств – внутрішніх, земельних та продовольчих справ. На думку гетьмана, головною причиною слабого впливу МВС на місцях були прорахунки в доборі кадрів. Міністерство земельних справ недостатньо роз'яснювало широким колам населення мету аграрної реформи. Результати діяльності Мінпроду також визнавалися незадовільними. Глава держави відзначав і слабку роботу з роз'яснення громадськості діяльності уряду, котра спрямована на добробут українського народу, але «зостається невідомою не тільки масі селянства, але навіть міському населенню». Це створювало ґрунт для агітації проти кабінету. Ф.Лизогуб офіційно від імені Ради Міністрів висловив вдячність за слушні зауваження й запевнив, що вони будуть узяті до виконання³³.

Слід зауважити, що критика гетьмана на адресу МВС була цілком слушною. Справді, у діяльності цього відомства, особливо в кадровому питанні, було чимало прорахунків. Ситуація ускладнювалася тим, що Ф.Лизогуб, очолюючи уряд, залишався ще і міністром внутрішніх справ. Саме наказами цього органу влади було призупинено випуск низки газет, заборонене проведення з'їздів політичних партій та зібрань представників селянських спілок і міст. Водночас з'їзди провладних Всеукраїнського союзу земельних

³¹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.30–30 зв.

³² Державний вістник. – 1918. – 5 червня.

³³ Там само. – 16 липня.

власників та Союзу промисловості, торгівлі, фінансів, сільського господарства (Протофіс) проходили цілком легально, та ще й за участю членів уряду (зокрема, Ф.Лизогуб виступив із промовою на зібранні Протофісу). Розуміючи, що прем'єр не може приділяти достатньо уваги МВС як міністр, П.Скоропадський пропонував йому залишити цю посаду, але Ф.Лизогуб уперто відмовлявся, мотивуючи це необхідністю мати безпосередній вплив на питання безпеки.

За цих умов реальне керівництво міністерством опинилося в руках заступника голови відомства – переконаного монархіста, великого землевласника, колишнього царського губернатора Бессарабії М.Вороновича. Саме він головував на Хліборобському конгресі під час проголошення П.Скоропадського гетьманом. Очевидно, це й було суттєвим мотивом при призначенні його на посаду. М. Воронович відзначався українофобством. Кредо своєї кадрової політики він сформулював так: «Російські люди, вступаючи у центральні й місцеві установи України, придали б і російську фізіономію цим установам, не довелося б тримати в них недоуків-самостійників»³⁴. Невипадково на посади губернських старост було призначено «істинно російських людей» – колишнього царського губернатора І.Чарторизького (Київщина), генералів П.Залеського (Харківщина), І.Черникова (Катеринославщина) й ін. Через деякий час їх довелося замінити, однак сам М.Воронович залишався на посаді, а в останньому уряді гетьманату навіть став міністром сповідань. Результатом публічного незадоволення гетьмана діяльністю МВС, а відтак і міністром Ф.Лизогубом, стала його відставка з цієї посади. Наступником став державний секретар І.Кістяковський.

Критика П.Скоропадським аграрної реформи стосувалася лише її слабкої популяризації, адже у справі її впровадження Рада Міністрів на початок липня мала вже суттєві напрацювання. Зокрема, 27 травня було ухвалено закон про право на врожай 1918 р., котрий врегульовував наслідки складних правовідносин між власниками, орендарями та селянами. 14 червня затверджено закон про право продажу й купівлі землі, який визначив принципову позицію майбутньої аграрної реформи – норму землеволодіння до 25 десятин³⁵. В уряді також розроблявся законопроект про утворення губернських і повітових земельно-ліквідаційних комісій³⁶. У сукупності вони становили законодавчу базу для проведення ліберальної аграрної реформи. Урешті, гетьман пізніше визнавав, що Ф.Лизогуб поділяв його погляди: «В аграрному питанні він навіть лівіше за мене. Відчуження (землі у великих власників – Р.П.) він вважав безумовною необхідністю»³⁷. Водночас публічне роз'яснення цілей аграрної реформи та й державної політики загалом налагодити не вдалося. Крім «Державного вістника» уряд не мав жодного масового офіційного друкованого органу. Матеріали ж Українського телеграфного агентства преса соціалістичних партій і власницько-корпоративних об'єднань нерідко ігнорувала.

³⁴ Гражданская война в России. События, мнения, оценки. – Москва, 2002. – С.462.

³⁵ Державний вістник. – 1918. – 16 червня; 19 липня.

³⁶ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.61.

³⁷ Скоропадський П. Спогади... – С.164.

Також цілком умотивованим було невдоволення П.Скоропадського діяльністю Міністерства продовольчих справ. Реалізація відповідної політики істотно стримувалася неефективною роботою величезного апарату відомства, причетністю його співробітників до спекуляцій, що їх гетьман кваліфікував як «огидне, злочинне явище, котре підточує економічні засоби держави». У червні П.Скоропадський надіслав Ф.Лизогубу спеціального листа, звернувши увагу уряду на дальше розширення масштабів спекуляцій, та доручив розробити відповідні заходи щодо протидії цьому явищу³⁸. Турбувало главу держави й дуже повільне виконання брестських зобов'язань щодо поставок до Центральних держав продовольства й сировини. Зокрема, затягувався процес створення Державного хлібного бюро як органу з концентрації та розподілу продовольчих ресурсів для внутрішніх і експортних потреб.

Незважаючи на вагання Ф.Лизогуба, гетьман наполіг на відставці міністра продовольчих справ Ю.Соколовського, з котрим голову уряду пов'язувала тривала співпраця по Полтавському губернському земству. На цю посаду було призначено великого херсонського поміщика, гофмейстера, визнаного організатора продовольчого постачання в роки Першої світової війни С.Гербеля. Новий міністр енергійно взявся за роботу, скоротив близько 350 працівників апарату відомства, призначив слідчу комісію, яка порушила понад 100 кримінальних справ за фактами зловживань у продовольчій справі³⁹.

Попри тісні службові стосунки між П.Скоропадським та Ф.Лизогубом, публічну подяку прем'єру за підсумками двомісячної праці, гетьман внутрішньо залишався незадоволеним діяльністю голови Ради Міністрів. Уже ретроспективно, у спогадах, він намагався обґрунтувати свої претензії. Насамперед П.Скоропадський уважав, що в Ф.Лизогуба «розмаху, вільної творчості, сміливості не було, і в цьому відношенні він при всьому своєму бажанні бути мені корисним не був на необхідній висоті»⁴⁰. Пояснював це гетьман наслідками тривалої земської роботи, де голова мав оглядатися на рішення відповідного зібрання. До того ж Ф.Лизогуб намагався все зробити сам, не мав здатності відділяти справи суттєві, широкого державного значення, від другорядних. І нарешті, П.Скоропадський назвав чи не найголовнішу причину невдоволення Ф.Лизогубом як прем'єром: «Не було тієї неофіційної взаємності, того взаємного розуміння, яке було б так бажане для справи між гетьманом та головою Ради Міністрів»⁴¹.

Невипадково вже на початку липня П.Скоропадський дав міністрові Д.Дорошенку дуже делікатне й конфіденційне доручення переговорити на предмет прем'єрства з відомими громадськими діячами: Д.Багалієм – колишнім членом Державної ради, харківським міським головою, знаним ученим-істориком; І.Шрагом – колишнім депутатом Державної думи, членом

³⁸ Державний вістник. – 1918. – 26 червня.

³⁹ Скоропадський П. Спогади... – С.221.

⁴⁰ Там само. – С.163.

⁴¹ Там само.

УПСФ, до речі, товаришем Ф.Лизогуба в молодості; П.Дорошенком – чернігівським земським діячем та педагогом, людиною, близькою до гетьмана. Переговори велися тривалий час і завершилися безрезультатно⁴². Правда, П.Дорошенко погодився зайняти посаду начальника Головного управління культури й мистецтв, котре лише формально підпорядковувалося Міністерству освіти, оскільки мало окреме державне фінансування, а його керівник – статус заступника міністра.

Удатися до зміни прем'єра та перестановок в уряді П.Скоропадський міг, тільки заручившись підтримкою німецьких військових і дипломатичних кіл. Підтвердженням цього була, зокрема, секретна телеграма посла А.Мумма до зовнішньополітичного відомства Німеччини, в якій йшлося, що гетьман конфіденційно повідомив йому про наміри реорганізації кабінету: «Виходом зі становища він вважає призначення українця Петра Дорошенка прем'єр-міністром, а генерального (державного – *Р.П.*) секретаря Кістяковського – міністром внутрішніх справ»⁴³. Йшлося також про відставку міністра праці Ю.Вагнера й передачу його функцій міністрові торгівлі С.Гутнику. Ніяких заперечень такі пропозиції з боку А.Мумма не зустріли.

Справою реорганізації українського уряду займався радник посольства Німеччини граф Берхем. Спочатку пропонувалася відставка Ради Міністрів майже в повному складі (за винятком М.Василенка, Д.Дорошенка та А.Ржепецького). До уряду мали запросити відомих українських діячів – Д.Донцова, С.Єфремова, М.Порша й ін. Проте відмова бажаного для гетьмана П.Дорошенка від посади прем'єра затягнула цю справу. 25 липня А.Мумм, від'їжджаючи на якийсь час із Києва, попередив П.Скоропадського, щоби той ніяких перестановок в уряді не робив⁴⁴.

А тим часом серйозні невдачі німців у кінці липня – на початку серпня 1918 р. на Західному фронті, можлива передислокація їхніх військових контингентів з України викликали стан непевності серед кайзерівських дипломатів і на деякий час відсунули проблему реорганізації уряду Української Держави. Усі зміни звелися до призначення главою МВС І.Кістяковського та відставки міністра юстиції М.Чубинського, якого змінив переконаний русофіл О.Романов.

Голова Ради Міністрів Ф.Лизогуб у серпні здійснив офіційний візит до Німеччини. Його необхідність мотивувалася доцільністю вирішувати справи внутрішнього і зовнішнього характеру не з кайзерівськими представниками в Києві, а безпосередньо з центральним урядом у Берліні. Ф.Лизогуб провів переговори з державним секретарем МЗС П.Гінце. За свідченням прем'єра, вони торкалися питань «про границі, про затяжку наших мирних переговорів з большевиками, про Холмщину, Крим та інше. Всі питання рішено в самому корисному для нас розумінні». П.Скоропадський також вважав, що поїздка Ф.Лизогуба до Берліна принесла багато користі, але справи залишалися не до кінця з'ясованими.

⁴² Дорошенко Д. Історія України. – Т.ІІ. – С.262–263.

⁴³ Крах германской оккупации на Украине. – С.128.

⁴⁴ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – Москва, 2007. – С.188.

Зокрема, це стосувалося Криму, Чорноморського флоту, української армії тощо. Крім того, під час візиту в одному з інтерв'ю Ф.Лизогуб висловився про можливість створення оборонно-наступального союзу України з Росією на засадах Переяславської ради⁴⁵. В Україні ця заява викликала бурхливу реакцію з боку соціалістичних партій. Голова делегації на переговорах з РСФРР С.Шелухин готовий був на знак протесту подати у відставку. Гострі публікації на тему інтерв'ю з'явилися у пресі. МЗС поспішило пояснити це як неточну передачу німецькими журналістами сказаного прем'єром. До спростувань удався й сам Ф.Лизогуб.

На нашу думку, оцінка результатів візиту урядової делегації до Німеччини з боку гетьмана була дещо перебільшеною. Діаспорний дослідник О.Федишин, який працював із матеріалами німецького МЗС, дійшов висновку, що українська делегація «не домоглася скільки-небудь визначних поступок»⁴⁶. Дійсно, коли б поїздка Ф.Лизогуба мала досить вагомий наслідок, то який сенс було по слідах прем'єра організовувати візит до Німеччини П.Скоропадського? Незважаючи на покvapливу підготовку, вояж гетьмана 4–15 вересня виявився досить вдалим. Його прийняли всі вищі посадовці цієї країни, включаючи імператора Вільгельма II. Головним підсумком поїздки стали істотні поступки Берліна українській стороні у справі організації власної армії, передача їй Чорноморського флоту та приєднання Криму⁴⁷.

Після повернення з Німеччини П.Скоропадський визначив пріоритети державного будівництва: активізація аграрної реформи, розбудова збройних сил, урегулювання відносин із Кримом. Планував він провести й деякі зміни в уряді у бік посилення його складу представниками українських партій. Міністр внутрішніх справ І.Кістяковський 23 вересня зібрав нараду впливових політичних діячів, переважно членів УПСФ, і просив підготувати список можливих кандидатур до кабінету. Проте, гетьман насторожено ставився до поповнення Ради Міністрів членами лівих соціалістичних партій, хоча посилення їх впливу на суспільне життя, оберкомандо та лівих депутатів райхстагу ставало дедалі помітнішим. У вересні Український національний союз (УНС) подав розлогий меморандум державам Четверного союзу й німецькому командуванню в Україні. Автори документа негативно оцінювали діяльність уряду Ф.Лизогуба. На їхню думку, «ідея самостійної державності стоїть під знаком величезної непевності і тяжких сумнівів народних мас». Виходом із такої ситуації може бути лише зміна політичного курсу, наближення влади до інтересів народу, реорганізація кабінету на основі ознак національного й коаліційного складу. Цього разу апеляція знайшла відгук у німецьких соціалістів⁴⁸.

П.Скоропадський у спогадах відзначав, що з «початком жовтня на нього почався тиск про більшу націоналізацію кабінету», а він, як і раніше, хотів лише часткових змін у бік українства. Це бажання було обумовлене тим, що

⁴⁵ Neue Freie Presse. – 1918. – 9 August.

⁴⁶ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – С.191.

⁴⁷ Скоропадський П. Спогади... – С.273–282.

⁴⁸ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. – К., 2004. – С.137–138.

гетьман «не бачив дійсно державних людей серед українців (соціалістичних партій – Р.П.)», а тільки партійних діячів, котрі у більшості непридатні для вищих державних посад⁴⁹. І все ж він змушений був піти на переговори з УНС. 5 жовтня відбувся перший раунд. В.Винниченко, А.Ніковський та Ф.Швець від імені української демократії вимагали майже повної зміни складу уряду. Зокрема, на посаду прем'єра було запропоновано чотири кандидатури – І.Шраг, С.Шелухин, Д.Маркович і П.Стебницький. Обговорювалися й кандидати на міністерські портфелі. Після досягнення домовленості про залишення головою уряду Ф.Лизогуба гетьман саме йому доручив вести формування кабінету. У середині жовтня Ф.Лизогуб вів складні переговори з В.Винниченком. П.Скоропадський згадував, що дебати навколо нового уряду затяглися на дев'ять днів. Тиск ішов зусібіч. Протофіс і Союз земельних власників вимагали не змінювати міністрів, а УНС, навпаки, наполягав на радикальній українізації кабінету. Німці також обстоювали цю позицію, але не так ревно. За цих умов Ф.Лизогуб навіть відмовився від формування уряду, однак гетьман умовив його продовжити роботу⁵⁰.

За відсутності посла А.Мумма, а також у зв'язку з хворобою радника Берхема контроль за формуванням нового складу Ради Міністрів здійснював генеральний консул Німеччини в Києві генерал Е.Тіль (Тілле) 17 жовтня за підсумками переговорів з одним із лідерів УНС А.Ніковським він склав список нового кабінету міністрів, який потім обговорював зі П.Скоропадським. Гетьман власноруч німецькою мовою поставив прізвища своїх кандидатів. Якщо у першому варіанті значилося десять представників українських партій, переважно соціалістів-федералістів, то у проекті П.Скоропадського – лише п'ять. Е.Тіль уважав, що прем'єр-міністром можуть бути П.Стебницький або О.Шелухин. Гетьман як кандидатів на цю посаду бачив М.Славинського чи Ф.Лизогуба, сподіваючись відстояти перед німцями саме останнього⁵¹. Очевидно, Е.Тіль пристав на думку П.Скоропадського, оскільки за підсумками наради із главою держави, Ф.Лизогубом і О.Палтовим він погодився на варіант складу Ради Міністрів, до якого було включено трьох представників партії соціалістів-федералістів, а щодо кандидатури міністра юстиції, то з УПСФ ще велися переговори. Урешті, гетьманові вдалося залишити портфелі за прем'єром та половиною старих міністрів.

Коли з'ясувалося, що П.Скоропадський погоджується на українізацію уряду, десять міністрів-кадетів виступили з декларацією своїх поглядів на тогочасну політичну ситуацію й майбутнє держави. Квінтесенцією цього документа було твердження, що інтереси України полягають у сприянні звільненню уярмлених більшовиками частин Росії та «зміцненні державності на всій протяжності колишньої Російської імперії». Під цією промовистою декларацією першим стояв підпис віце-прем'єра, міністра освіти і сенатора М.Василенка, за ним – А.Ржепецького, С.Гербеля, С.Гутника,

⁴⁹ Скоропадський П. Спогади... – С.295.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Крах германской оккупации на Украине. – С.180–181.

В.Колокольцева й ін. Політична позиція міністрів-кадетів довела, що визнання самостійності України для них було необхідним етапом до федеративної парламентської чи монархічної Росії. У кризовій ситуації гору взяв русофільський вектор.

17 жовтня Ф.Лизогуб зібрав неофіційну нараду членів кабінету. У вступній промові він наголосив, що з огляду на надзвичайні обставини, котрі в даний момент переживає Україна, уряд має подати у відставку, аби дати можливість «його світлості пану гетьману» сформувати новий кабінет відповідно до зміни як зовнішнього, так і внутрішнього становища Української Держави. Під час обговорення цього питання висловлювалися побоювання, що такі зміни можуть бути згубними для України. Зрештою Ф.Лизогубу було доручено вручити гетьману подання про відставку. Увечері П.Скоропадський її прийняв. Він звернувся до міністрів зі словами подяки за роботу й просив залишатися на посадах до затвердження нового складу кабінету⁵².

Та обставина, що Ф.Лизогуб – колишній земський діяч, поміщик-октябрист – не підтримав демарш міністрів-кадетів, свідчила про усвідомлення ним власної відповідальності за становлення української державності. Як і гетьман, він був людиною роздвоєної українсько-російської лояльності. П.Скоропадський писав: «Сам Лизогуб був українець, любив Україну і цілковито віддався створенню України, звичайно, без будь-якої ненависті до Росії». Водночас гетьман дивувався, як той, перебуваючи у Полтаві, прогледів національний рух. Коли П.Скоропадський указував прем'єрові на необхідність контактів з українськими партіями, той зазвичай відповідав: «Та я сам українець кращий за них (рос. «почище их»), нащо мені з ними говорити? Мій предок – полковник Лизогуб, а це що за панове?»⁵³.

Незважаючи на всі домагання лідерів УНС та позицію німців, гетьман домігся реалізації власного бачення складу Ради Міністрів. Наказ про призначення було датовано 24 жовтня. Прем'єром залишився Ф.Лизогуб, зберегли свої портфелі міністри фінансів, закордонних, військових, продовольчих справ, шляхів. Представництво кадетів в уряді зменшилося, до нього ввійшли соціалісти-федералісти: О.Лотоцький – міністр сповідань, М.Славинський – праці, П.Стебницький – освіти, А.В'язлов – юстиції, В.Леонтович – земельних справ (формально безпартійний, але за поглядами близький до УПСФ). Гетьман уважав, що й цього забагато, підкреслюючи, що «новий кабінет був буржуазним, але з сильним українським забарвленням»⁵⁴. Міністром торгівлі та промисловості став протеже Протофісу цукрозаводчик С.Мерінг, а МВС очолив заступник міністра, колишній голова Петроградського окружного суду В.Рейнбот⁵⁵.

29 жовтня, у день півріччя проголошення гетьманства, П.Скоропадський видав грамоту, в якій підбив підсумки діяльності «обраного нами

⁵² Киевская мысль. – 1918. – 18 октября.

⁵³ Скоропадський П. Спогади... – С.165.

⁵⁴ Там само. – С.296.

⁵⁵ Державний вістник. – 1918. – 26 жовтня.

правительства, що працювало по наших вказівках». Він перелічив низку ухвалених законів – про громадянство, Державний сенат, відкриття українських університетів, вибори земського і міського самоврядування, Державний земельний банк й ін. Примітно, що у цьому офіційному документі глава держави не висловив подяки на адресу Ради Міністрів, обмежившись констатацією того, що нею «зроблено дуже багато для зміцнення нашої держави, як самостійної і незалежної». Водночас П.Скоропадський визначив невідкладні завдання нового уряду. Найголовнішим із них він уважав розв'язання земельного питання, фактично визнавши незадовільним проведення аграрної реформи. Із цією метою мала бути скликана особлива нарада, «в котрій ми особисто будемо головувати». Кабінет міністрів мав також підготувати проект закону про Український сейм⁵⁶.

Нова каденція уряду Ф.Лизогуба розпочалася в дуже складній внутрішньо- та зовнішньополітичній ситуації. Опозиція, очолювана Українським національним союзом, нарощувала пропагандистську і організаційну потужність; консервативно-власницькі кола дедалі відвертіше демонстрували наміри щодо відродження Росії; у цьому ж напрямку чинили тиск на уряд й російські монархічні організації. Близилася перемога Антанти у світовій війні, Четвертий союз розпався, у Німеччині військові кола втратили свій вплив, а уряд очолив ліберал М.Баденський. Виведення військ союзників ставало очевидним. Фактично зірвані російською стороною мирні переговори несли загрозу нової більшовицької експансії проти України.

Оновлена Рада Міністрів запрацювала у попередньому регламентному режимі, завершуючи засідання далеко за північ. Головував на них особисто Ф.Лизогуб. Він встановив попереднє планування порядку денного на кожен день наступного тижня, зокрема з чіткою фіксацією звітів міністрів. Слід відзначити, що серед обговорюваних питань домінували фінансові та кадрові. До найбільш вагомих рішень уряду слід віднести підтримку запропонованого міністром сповідань О.Лотоцьким запровадження автокефалії української церкви, а також постанову Ради Міністрів про затвердження статуту Української академії наук⁵⁷.

Упродовж п'яти місяців функціонування – з 20 травня по 20 жовтня, – за свідченням Д.Дорошенка, уряд обговорив та ухвалив близько 300 законів⁵⁸. П.Скоропадський, за станом на 29 жовтня, називав цифру 400⁵⁹. Зрозуміло, що поєднуючи законодавчі та виконавчі функції, кабінет був змушений ухвалювати велику кількість розпорядчих актів у формі законів. Левову частку їх становили тривіальні рішення про виділення коштів, і тільки деякі були класичними законодавчими актами, покликаними регулювати правовідносини у найважливіших сферах життєдіяльності держави. Безперечно, за ними стояла напружена й складна праця Ф.Лизогуба як голови уряду.

⁵⁶ Державний вістник. – 1918. – 2 листопада.

⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.29.

⁵⁸ Дорошенко Д. Історія України. – Т.ІІ. – С.48.

⁵⁹ Державний вістник. – 1918. – 2 листопада.

В історичній і довідковій літературі вказано, що Ф.Лизогуб подав у відставку після проголошення гетьманом грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією 14 листопада. Однак вивчення журналу протоколів уряду чітко засвідчує, що останнім днем прем'єрства Ф.Лизогуба стало 7 листопада. Виконувати обов'язки голови Ради Міністрів гетьман доручив міністрові фінансів А.Ржепецькому. Він і головував на засіданнях з 8 до 14 листопада, тобто до відставки другого складу уряду.

Документів чи інших джерел про обставини раптового й водночас малопомітного відходу Ф.Лизогуба від керма Ради Міністрів виявити не вдалося. Нічого про це не згадав і гетьман. Один із найбільш поінформованих сучасників – Є.Чикаленко, у щоденниковому запису від 11 листопада зафіксував чутки про те, що Лизогуб, Ржепецький та Рогоза вийшли з кабінету міністрів. Щодо першого вони виявилися вірними, а останні два брали участь у засіданнях до 14 листопада.

На нашу думку, «тиху» відставку прем'єра ініціював П.Скоропадський. У зв'язку з поразкою кайзерівської імперії вже з жовтня він почав шукати контакти з представниками Антанти. З цією метою до Німеччини, а потім Швейцарії виїздив Д.Дорошенко. Досвідчений дипломат царських часів І.Коростовець був направлений до Ясс, де перебували командування й місії держав-союзниць. Гетьман усвідомлював, що для здобуття їх прихильності треба продемонструвати зміну політичного курсу, досі орієнтованого на Центральні країни. Першим таким жестом і мало стати усунення з уряду осіб, тісно пов'язаних співробітництвом із Німеччиною. Безперечно, до їх кола в першу чергу належав голова Ради Міністрів, нагороджений імператором Вільгельмом II орденом Залізної корони. Наступним кроком було звільнення людини з найближчого оточення гетьмана, заступника міністра закордонних справ, відвертого германофіла О.Палтова. Контакти українських дипломатів із представниками країн-переможниць підтвердили їх рішучу налаштованість відродити єдину Росію. За цих умов П.Скоропадський проголосив 14 листопада курс на федерацію з небільшовицькою Росією та сформував новий склад уряду на чолі з С.Гербелем – колишнім харківським губернатором, членом Державної ради, палким адептом відродження «великої Росії».

Цілком зрозуміло, що участь у ньому Ф.Лизогуба була виключена. Після повалення гетьманської влади йому вдалося уникнути переслідувань із боку Верховної слідчої комісії, створеної Директорією УНР 21 грудня для розслідування «злочинів П.Скоропадського». Він виїхав за кордон, жив в Югославії, де й помер у 1928 р.

Отже, Ф.Лизогуб виніс основний тягар керівництва урядом Української Держави з 7 травня по 7 листопада 1918 р., хоча майже весь цей час над ним тяжів «дамоклів меч» відставки. Йому вдалося організувати злагоджену роботу членів кабінету міністрів, функціонування урядового апарату, удосконалення інституту державної служби, структур місцевої адміністрації. Прем'єр поділяв ідеологію ліберальних реформ П.Скоропадського, намагався втілити їх у життя, черпаючи методи реалізації з арсеналу

дореволюційного законодавства, управлінської практики та власного досвіду земської праці. Ф.Лизогуб був типовим представником української родової шляхти, людиною роздвоєної лояльності, виразником територіального патріотизму. Він сумлінно й відповідально працював на ниві будівництва держави, усвідомлюючи її тимчасовий характер і невизначеність структури.

В умовах жовтневої урядової кризи, незважаючи на октябристське партійне минуле, прем'єр не підтримав федералістський демарш десяти міністрів-кадетів, погодився очолити кабінет, посилений національно орієнтованими міністрами. Природно, що він не міг бути переконаним українським патріотом, проте йому вдавалося вести урядовий корабель у поміркованому державницькому руслі, переповненому безліччю внутрішніх та зовнішніх політичних рифів.

The article highlights the activity of the Council of Ministers of the Ukrainian State Fedir Lyzohub concerning of organization of governmental establishment functioning, the government service improvement, setting legislative work and staffing higher administrative branches.

